

utrechts
monumenten
fonds

60 jaar Utrechts Monumentenfonds

STEENGOED!

Inhoud

Voorwoord <i>Jan van Zanen, voorzitter van het Utrechts Monumentenfonds</i>	3
Ouderlijke gelukwens <i>mr. P.A. Blok, voorzitter van de vereniging Oud-Utrecht</i>	5
Zestig jaar Utrechts Monumentenfonds <i>Jan van Zanen, wethouder monumenten gemeente Utrecht</i>	7
Een feestelijk besluit. <i>Verslag van de jubileumbijeenkomst op 22 november 2003</i> <i>Jaqueline Knudsen</i>	11
Samenvatting van de toespraak op de jubileumdag, 22 november 2003 <i>C.L. Temminck Groll</i>	13
Herinnering aan een glimlach <i>Gerrit H. Jansen</i>	21

Colofon

STEENGOED verschijnt drie maal per jaar en is een uitgave van de

STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS

Dorstige Hartsteeg 21, 3512 NV Utrecht

telefoon 030 - 2311761; fax 030 - 2332901; postrekening 427215

Het Utrechts Monumentenfonds beheert en restaureert monumentale woonhuizen in Utrecht. Voor minimaal 10,- per jaar of 200,- ineens is men begunstiger van de stichting. Men ontvangt dan het Jaarverslag, STEENGOED, de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

Illustraties: De herkomst van de illustraties bij het artikel van C.L. Temminck Groll is in de bijchriften genoemd. Alle andere foto's zijn gemaakt door Simon den Daas

Layout en uitgavebegeleiding: Simon den Daas

Druk: Drukkerij van Mechelen BV

ISSN: 1383-0279

Voorwoord

Zestig jaar Utrechts Monumentenfonds 1943-2003

Op 18 november 2003 bestond het Utrechts Monumentenfonds (UMF) zestig jaar. Een jubileum is bij uitstek een moment om terug te kijken. Maar daarnaast is het een goede reden om ons te bezinnen op de toekomst.

Zestig jaar UMF is in de stad Utrecht niet onopgemerkt voorbij gegaan. Bij de oprichting was het UMF nog een echt fonds ten behoeve van particuliere eigenaren van monumenten. In de loop der jaren veranderde ook het UMF door de gewijzigde omgang met de waardevolle monumenten die onze stad kent.

Het UMF ging zelf monumentale panden aankopen en ontwikkelde zich tot een restaurerende en beherende instelling. Daarnaast heeft het UMF geprobeerd meer belangstelling van burgers te krijgen voor het 'historisch erfgoed'. Met de werkgroepen, die speciaal voor deze doelstelling in het leven geroepen zijn, onderscheidt het UMF zich van andere restaurerende instellingen.

Thans, in het jubileumjaar, beraadt het UMF zich opnieuw op de toekomst. Ontwikkelingen in de wereld van de monumenten zijn een voorwaarde voor een succesvolle toekomst. Als het UMF die ontwikkeling niet krachtig mede vorm en inhoud geeft, gaan wellicht kansen verloren.

Iedereen die er oog voor heeft, zal beamen dat er in Utrecht nog genoeg te restaureren en te beheren is.

De aankoop van dergelijke monumentale panden is moeilijker geworden door de gestegen prijzen. Om dezelfde reden zal het onderhoud van het monumentale bezit een steeds groter beslag doen op de financiële middelen van het UMF.

Als het UMF ook in de toekomst een actieve restaurerende rol wil blijven spelen dan zullen er keuzes gemaakt moeten worden. Het UMF zal zich ondermeer moeten uitspreken over het bezit van circa 125 monumentale panden. Het bezit van monumentale panden alleen is immers geen primaire doelstelling van het UMF. Panden die gerestaureerd zijn kunnen wellicht ook door anderen goed worden beheerd.

Het is van belang vast te leggen welke monumentale panden echt tot het kernbezit van het UMF gerekend moeten worden. Daarmee is dan ook meteen duidelijk welke panden dat niet zijn. Verkoop van deze panden -en meer begunstigers natuurlijk!- kan weer middelen opleveren om nieuwe aankopen en restauraties mogelijk te maken.

Een verantwoord beleid zal het UMF in de komende tien jaar behoeden voor het beeld van een rustende bejaarde. Het UMF moet zich als fonds blijven evolueren en zich oriënteren op de ontwikkelingen om zich heen, waardoor het actief en jong van geest blijft. Kortom, een fonds dat zich ook in de toekomst kan blijven beijveren voor de instandhouding van de monumenten in Utrecht. Daar ging het om in 1943, daar gaat het anno 2003 nog steeds om.

*Jan van Zanen,
voorzitter UMF*

Ouderlijke gelukwens

Eigenlijk waren we er wel vlug bij. Zelf amper twintig jaar en dan al je eerste in de wieg. De gelukkige ouders, de gemeente Utrecht en de twintig jaar jonge Vereniging Oud-Utrecht, stonden er stralend naar te kijken. Wat zou ervan worden?

Dat was niet echt de vraag. Want beide ouders stond heel duidelijk voor ogen wat de nieuw geborene zou moeten gaan doen. Hem wachtte een mooie taak, een prachtige levensvervulling. Ze brachten die tot uitdrukking in de naam, die afgekort de letters U.M.F. opleverden. Het bevorderen en het bewaren van het stedelijk schoon van Utrecht, dat zou het nog prille Utrechtse Monumentenfonds moeten gaan doen.

Nu was het niet zo'n gemakkelijke tijd om geboren te worden. Midden in de bezettingstijd, in 1943, waren de vooruitzichten bepaald niet rooskleurig. Toch geloofden beide ouders dat de baby zich goed zou ontwikkelen. Hem zou een goede toekomst wachten, daar waren zij van overtuigd.

Het begon heel voorzichtig met het organiseren van tentoonstellingen en het verstrekken van kleine restauratiesubsidies. Maar de ouders droomden van veel meer voor hun kind. Zo zijn ouders nu eenmaal. Zelf restaureren, dat zou pas ècht fantastisch zijn. En dat kwam er ook van. Op het eerste huisje in 1950 volgden er veel meer. In totaal zijn er nu zo'n honderdtwintig aangekocht en gerestaureerd. De laatste jaren is aankopen echter financieel niet meer te doen. Het is nu beheren geworden, het onder de aandacht brengen van het cultureel erfgoed en het bevorderen van deel- en detailrestauraties.

Het UMF is inmiddels 60 jaar oud. Het gaat nog lang niet met pensioen. Want aan wat de ouders voor ogen stond, het bevorderen

en bewaren van het stedelijk schoon, komt nooit een einde. Dat blijft belangrijk, ja altijd nodig.

Want hoe komt het dat je, lopend door een stad als Utrecht, een heerlijke sfeer opsnuift en proeft? Zeker, de grote monumenten dragen daaraan bij. Maar minstens zo belangrijk zijn de vele kleinere monumenten. Gevels in een straat of steeg, een raamparij, een monumentale deur, een omlijsting van een ingang. Elk op zichzelf is geen reis naar Utrecht waard. Zoals dat met een kerk of stadhuis wèl het geval kan zijn. Maar al die kleinere monumenten te zamen vormen wèl het stadsbeeld. Zij zorgen ervoor dat je naar Utrecht gaat, er gaat wandelen. Omdat de stad op zoveel plekken en vaak onverwacht zo mooi is. Al die kleinere monumenten maken de stad dierbaar, máken de stad.

De hoop en verwachting van de ouders rond de wieg zijn in vervulling gegaan. Het UMF heeft een wezenlijke bijdrage geleverd aan het stedelijk schoon van Utrecht. Het beleid om dat te bereiken moest meer dan eens worden aangepast. Daarvoor was souplesse nodig en die werd opgebracht.

Wij, als ouder, wensen het UMF geluk met zijn zestigjarig bestaan. We vertrouwen erop dat het UMF zal blijven bevorden en bewaren het stedelijk schoon van Utrecht, dat beide ouders zo dierbaar is.

Veel succes gewenst en nog vele jaren!

*De Vereniging Oud-Utrecht,
mr. P.A. Blok, voorzitter*

Zestig jaar Utrechts Monumentenfonds

Het Utrechts Monumentenfonds bestaat 60 jaar. Het fonds is dus opgericht in 1943. Op het eerste gezicht zou je denken: hadden ze toen niet iets anders aan het hoofd? Bij nader inzien is dat een te snelle conclusie. De oprichting was al sinds 1932 -vier jaar na de eerste gemeentelijke monumentenverordening- in voorbereiding. Vanaf dat moment waren er voornemens om in Utrecht een stichting op te richten, analoog aan het Zutphense “wijnhuisfonds”. Dat fonds was een publiek-private samenwerking avant la lettre. Gemeente en burgerij werkten daarin samen aan het behoud van het stedelijke schoon. In andere woorden: karakteristieke historische gebouwen moesten worden gered, waarvan er ook in Utrecht in die tijd velen verkommerden.

De jaren dertig brachten een economische crisis die z'n weerga niet kende en door de bezuinigingen werd de oprichting van het UMF uitgesteld. Vervolgens brak de Tweede Wereldoorlog uit.

Na de bombardementen op steden als Rotterdam en Middelburg ontstond in Utrecht een sterk besef van wat in de stad gespaard gebleven was.

Met een stichtingskapitaal van de gemeente van duizend gulden en honderd gulden van de vereniging “Oud-Utrecht” is toen op 15 april 1943 tot oprichting van het Fonds besloten.

Een eerste actie was een bijdrage aan het herstel van de werfmuur van Oudegracht 161. Door het algemene bouwverbod van 1942 was er, behalve het ontpleisteren van oude gevels, trouwens niet veel anders meer mogelijk. Dat daarbij ook wel eens een gevel werd ontpleisterd uit de 19e eeuw, gemetseld met middeleeuwse stenen, is te vergeven. De kennis van oude huizen stond nog in de kinderschoenen en in dit specifieke geval weten we nu dat er achter die gevel een huis van bijna 700 jaar oud zit.

27 Oktober 1945 werd de eerste algemene ledenvergadering van begunstigers gehouden in het Botanisch Laboratorium. Nu is dat het Universiteitsmuseum. De oude collegezaal, waar de begunstigers op harde bankjes van Amerikaans grenen met instemming luisterden naar de nieuwe voornemens van het bestuur, is er niet meer. Er werd ondermeer voorgesteld om een jaarlijkse prijs uit te reiken aan wie zich bijzonder onderscheidt bij het behoud van wat nu het cultureel erfgoed heet. De jonge Utrechtse beeldhouwer Pieter d'Hont ontwierp daarvoor een erepenning.

Het was een respectabel en voornaam gezelschap, die eerste begunstigers van het Fonds. Maar in de jaren '60, toen op allerlei plekken in de samenleving stof werd opgeblazen, begon ook een dynamischer tijdvak voor het Utrechts Monumenten Fonds. In 1965 werd de secretaris van de gemeentelijke monumentencommissie, Wijnand Thoomes, ook secretaris van het Utrechts Monumenten Fonds. Met steun van zijn voorzitter Hartevelt, de wethouder Stadsontwikkeling, werd besloten dat het Fonds nu ook zelf bedreigde panden zou aankopen en in eigen beheer zou herstellen. Door deze voorbeeldfunctie droeg het Fonds sterk bij aan een omslag in het denken over de binnenstad, waar het aantal bordjes "Onbewoonbaar verklaarde woning" dat van de verkeersborden dreigde te overtreffen.

Een groot en roemrucht project van het Fonds was 't Hoogt: een volkomen verpauperd gebiedje, vlakbij het stadhuis, bestemd om parkeerterrein te worden. Dat dit gerestaureerde complex tot de dag van vandaag nog steeds en volop functioneert, zoals in 1970 was beoogd, is een compliment voor zowel de secretaris als voor de architect Aart Oosting.

Bouwhistorisch onderzoek doen, voorafgaand aan een herstelplan, werd vanaf midden jaren '70 uitgangspunt. Na de aanstelling van een gemeen-

telijk bouwhistoricus in 1975, nam ook het Monumentenfonds in 1977 een bouwhistoricus in dienst. Een timmerman en een schilder werkten al voor het Fonds. Daardoor zijn belangrijke bezittingen zoals bijvoorbeeld de Mieropskameren, de Bruntenhof en de Jacobijnenstraat 2 gedegen onderzocht en de resultaten verwerkt in de restauratie.

Begin jaren '80 werden er vele restauraties door het Fonds gefinancierd. Sindsdien werd het door de ontwikkeling van de huizenmarkt steeds moeilijker om rendabel huizen te verwerven en te restaureren. Op hetzelfde moment groeide bij particulieren de belangstelling voor wonen in een eigen gerestaureerd pand in de binnenstad. Het historische potentieel werd een economisch begerenswaardig goed. Dat is feitelijk ook één van de grote successen van het Utrechts Monumenten Fonds.

Het Fonds is nu meer beheerder van een ruime collectie panden in de hele binnenstad, opgebouwd in ruim een kwart eeuw. Daarbij gaat de instandhouding van historische panden samen met een goed en zakelijk oog voor de belangen van de huurders.

De directeur van het Fonds moet nu dus over allerlei kwaliteiten beschikken. Naast financieel inzicht en bouwkundige en bouwhistorische kennis moet hij ook uitstekend met mensen van allerlei pluimage kunnen omgaan: bestuurders en huurders, personeel en aannemers, notarissen en begunstigers. En onder de laatsten zijn vele, vele actieve vrijwilligers. Het Utrechts Monumentenfonds is met zijn zestig jaren dan ook springlevend en vol energie: in zichzelf een vitaal monument!

*Jan van Zanen,
wethouder monumenten gemeente Utrecht*

Een feestelijk besluit

Op 22 november 2003 werd het jubileumjaar van het Utrechts Monumentenfonds op feestelijke wijze afgesloten. De gasten van het jubileumfeest begaven zich op deze grijze zaterdagmiddag naar een niet voor de hand liggende lokatie, het muziekcentrum Vredenburg. Op de eerste verdieping waar de festiviteiten plaatsvonden, hadden de gasten een mooi uitzicht over het stedelijk gewoel. Bussen reden af en aan, op de markt leek het een mierenhoop en drommen passanten met plastic tassen spoedden zich naar elders. Ze hadden nauwelijks oog voor de gebouwde omgeving. Die gebouwde omgeving van de stad Utrecht had wel alle aandacht van de aanwezige gasten. Het Utrechts Monumentenfonds heeft 60 jaar lang hand gehad in de instandhouding van het Utrechtse architectonische erfgoed. Het bevreedde sommige gasten wel dat de setting van het feestje zo'n modern gebouw was. Het werd allemaal duidelijk toen Cees van Buren, bestuurslid van het UMF en organisator van de bijeenkomst, het welkomstwoord sprak. Muziekcentrum Vredenburg was een gepaste omgeving omdat deze Utrechtse cultuurtempel eveneens jubileert en zowel architectonisch als cultureel in haar 25 jarig bestaan een bijzondere stempel heeft gedrukt op de stad Utrecht. Ook had het geschenk dat iedere genodigde aan het einde van de middag zou ontvangen, een link met dit gebouw. De Utrechtse kunstenaar Kees Wennekendonk had muzikale improvisaties gemaakt op de gedichten van stadgenoot Ingmar Heytze. Die improvisaties waren onlangs opgenomen in de Kleine Zaal van het muziekcentrum en op CD gezet. Op dezelfde Fazioli vleugel heeft Kees Wennekendonk deze middag tijdens de intermezzi enkele improvisaties ten gehore gebracht. De gloednieuwe CD *Poëtica* werd aan het einde van de middag gesignd door Wennekendonk en aangeboden aan alle gasten.

De eerste spreker was Jan van Zanen, wethouder met onder andere Monumenten in zijn portefeuille en voorzitter van het UMF. Hij stak van wal met de geschiedenis van het UMF in een notendop, vanaf de voorbereidingen van de oprichting in 1943, via enkele kenmerkende en succesvolle projecten in de loop van het 60-jarig bestaan, tot de huidige functie en betekenis van het Fonds. *)

Het eerste piano intermezzo had nog enigszins een link met het UMF, in die zin, dat het gebaseerd was op een gedicht over een doorleefd huis met

*) De voordrachten van de drie sprekers zijn elders in deze *SteenGoed* opgenomen, en komen derhalve hier summier aan bod.

zijn bewoner. Kees Wennekendonk lichtte zijn stukken op piano vooraf toe, en Ingmar Heytze heeft enkele gedichten voorgedragen, waarna Kees zijn vertolking van het gedicht op de piano weergaf.

Daarna was het woord aan C.L. Temminck Groll, die zich al ruim 40 jaar inzet voor het Utrechts Monumentenfonds. Aan de hand van dia's van panden, waarbij het UMF betrokken was of is, belichtte hij zeven eeuwen Utrechtse woonhuizen. Ook personen die een belangrijke rol hebben gespeeld in de activiteiten van het UMF bleven niet onvermeld.

De derde spreker, Gerrit H. Jansen, had een wat luchtiger relaas over de teloorgang en het tragische einde van de eens zo stralende glimlach van de heer Struik, een van de bewoners van het Margarethenhofje aan het Jansveld.

In een afsluitend woord memoreerde Cees van Buren alle activiteiten die in 2003 het jubileum luister bijgezet hebben en dankte alle personen die hieraan hun bijdrage hebben geleverd: de rondleiding voor leden van het Behouden Huis (de landelijke vereniging van restaurerende organisaties), de informatiekraam en rondwandelingen op open monumentendag, de feestelijke onthulling van het klokje op de Margarethenhof met uitreiking van het eerste exemplaar van de jubileumfolder 'Toekomst voor Verleden' aan burgemeester Brouwer, de fotowedstrijd en expositie op het stadhuis, en last but not least een jubileumuitgave van Steengoed.

Na deze interessante en inspirerende mix van voordrachten volgde een informeel gedeelte en konden de gasten het glas heffen op het jubilerende Fonds. De bijeenkomst was zeer geslaagd en mocht zich verheugen in een overweldigende belangstelling. UMF Proficiat!

Jacqueline Knudsen

*Het Utrechts Monumentenfonds 1943-2003**

Wat een moed, om in 1943 een monumentenstichting op te richten, in een tijd waarin men zich vooral toelegde op het zo grondig mogelijk kapotmaken van andermans bezittingen. De binnenstad van Warschau werd op last van de Führer huis voor huis opgeblazen. Maar – dank zij perfecte en goed verborgen documenten was alles al vrij kort na de oorlog weer herrezen – dáár was nòg veel meer moed voor nodig!

Het oude plein van Warschau na het opblazen der huizen en na de reconstructie (prentbriefkaart z.j. 'Festina').

Onze eerbiedwaardige en landelijk opererende zustervereniging 'Hendrick de Keyser' werd begin 1918 opgericht. Oók zo'n leuk jaar. Van Europa's grootste burgerlijke middeleeuwse gebouw boven de Alpen, de Lakenhal van Ieper, stonden nog slechts enkele stompen. De reconstructie duurde tot ver na de 2e Wereldoorlog, maar: het gebouw stáát er weer!

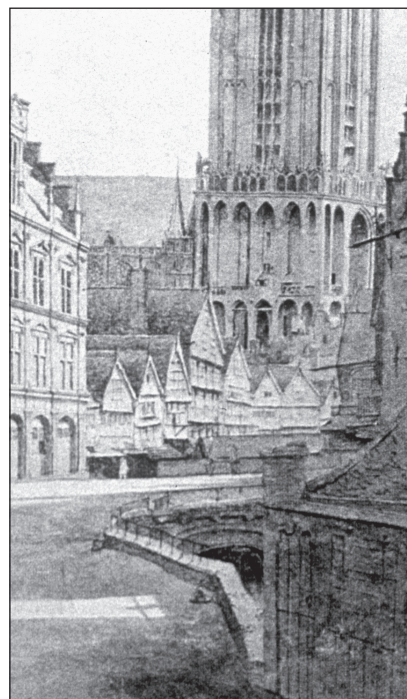
Kortom: als we de politiek een beetje kunnen méékrijgen, dan zijn wij, monumentenzorgers, toch wel een héél taaie diersoort!

Bij het jubileum van 1968 publiceerde de zojuist genoemde Vereniging 'Hendrick de Keyser' een boek "*Het Nederlandse Woonhuis 1300-1800*" (R. Meischke, H.J. Zandkuyl, Haarlem 1969), vrijwel geheel aan de hand van de eigen bezittingen. Het leek een aardige gedachte om hier *7 eeuwen Utrechtse woonhuizen* beknopt te presenteren aan de hand van panden, waarbij het Fonds betrokken was of is.

In de eerste twee decennia moest het toen nog bescheiden Fonds zich beperken tot subsidies voor gevelrestauraties en voor het "ontpleisteren"

* Verkorte weergave van de voordracht op 22 nov. 2003 bij de Jubileumbijeenkomst in 'Muziekcentrum Vredenburg'.

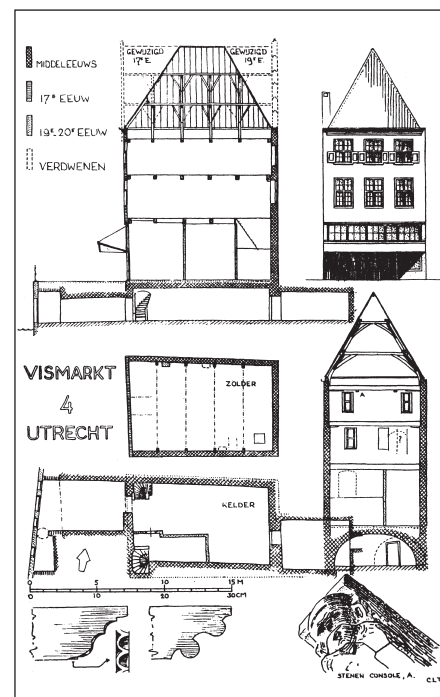
De houten gevels op de Vismarkt, fragment van de tekening van Pieter Saenredam van 15 okt. 1636 van stadhuis, domtoren en stadskraan (gem. archiefdienst Utrecht).

van gevels. Alléén het vervallen, maar heel authentieke, vroeg 17e eeuwse pandje *Hoogt 6* werd al vroeg eigendom.

Rond 1960 kon schrijver dezes – toen hoofd van de afdeling ‘Monumenten’ van de Dienst Openbare Werken – niet alleen de restauraties van het Fonds begeleiden, maar ook met het Rijk een ‘Woonhuizenregeling’ bewerkstelligen: een vaste subsidiereservering per jaar voor woonhuisrestauraties, waarbij de gemeente de prioriteit kon vaststellen. Enige paniek: “is het Fonds dan nog wel nodig?” Natuurlijk was het nodig. Hoofddirecteur J. Hogendoorn zei met zijn militaire directheid: “Goed plan”. En dan was je ervan verzekerd, dat hij er als een rotsblok achter stond bij de verdediging in raadscommissies en het college van B & W. Ondertussen was Th. Harteveld als nieuwe wethouder O.W. ambtshalve voorzitter van het UMF geworden (zijn voorganger zei ooit: “Ik kan niet élk jaar opnieuw een uur vrijmaken voor die monumenten”). W. Thoomes werd secretaris-penningmeester en dit duo zette zich met veel toewijding en energie in voor een nieuw beleid. Dit was gericht op de formule van Hendrick de Keyser (en ook al vele jaren gangbaar bij het Zutphens ‘Wijnhuisfonds’): panden relatief goedkoop verwerven, gesubsidieerd volledig restaureren en dan zodanig verhuren dat de verdere kosten uit de opbrengst betaald konden worden (ook de in 1954 opgerichte Stichting Monumentenzorg Curaçao volgde deze lijn). Graag memoreer ik nog eens de grote inzet van de bestuursleden mevr. dr. M.E. Houtzager, directrice Centraal Museum en prof. dr. M.D. Ozinga, hoogleraar architectuurgeschiedenis R.U.U.

Nu dan, heel beknopt: *Zeven eeuwen Utrechtse woonhuizen*. Al een van de éérste werken (1957), die ik voor het Fonds kon doen, leverde een belangrijke ontdekking op omtrent het bouwen in de middeleeuwen. Deze zou uitgroeien tot een apart hoofdstuk in mijn in 1963 te Delft verdedigde proefschrift: “*Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht en hun relatie met die van andere Noordwesteuropese steden*”. Er was een subsidie beschikbaar gesteld voor de laat 17^e eeuwse gevel van het pand *Vismarkt 4*. Pieter Saen-

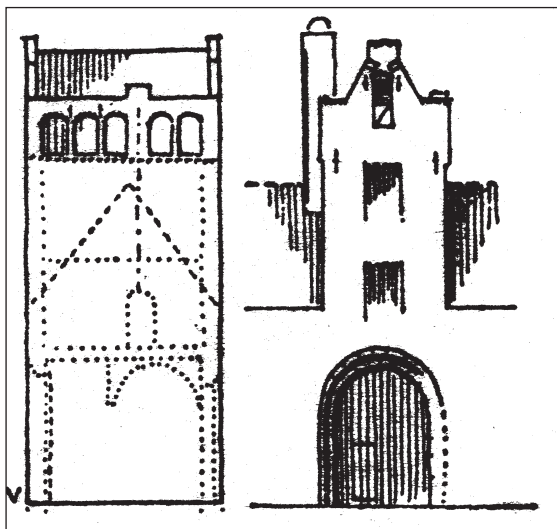
Tekening van de vondsten in het pand Vismarkt 4 (C.L.T.G. Maandblad Oud Utrecht 1958, p. 27).

redam tekent op die plek een rééks van houten gevels (en dan stonden er ook houten gevels!). Steeds was gezegd: tot in de 17e-18e eeuw stonden er nog houten huizen in de stad, die successievelijk door stenen exemplaren werden vervangen. Groot was de verrassing dan ook toen bleek dat er zich achter deze gevel een compleet middeleeuws karkas bevond: kelder, zijmuren, achtergevel, balklagen, kap. Het ging dus om een stenen huis met dragende muren, waarvan alléén de voorgevel vanouds van hout was geweest: het $\frac{3}{4}$ stenen huis.

Dit type, eenmaal ontdekt, bleek heel populair te zijn geweest, ook bv. in Vlaanderen, waar nog enkele voorbeelden te zien zijn. Voor kleinere middenstanders: winkeliers, ambachtslieden etc., had de houten gevel, waarin overdag alles opengeklapt kon worden, enorme voordelen! Bovendien werd, in verband met de technisch noodzakelijke uitkraging, het vloeroppervlak op de verdiepingen steeds iets groter dan beneden. ‘Status’ kan ook meegespeeld hebben: een (zichtbaar) stenen huis hoorde toch echt wel bij de ‘hogere standen’. De opzet van een middeleeuws huis met latere voorgevel was al aan het

Neude 1, ontleisterd 1952. Duidelijk is het verschil te zien tussen de laat-middeleeuwse zijgevel en de 18de eeuwse voorgevel (foto C.L.T.G. 1964).

Mariastraat 28, torenvormig poortgebouw, oorspr. toegang naar het binnenterrein van het huis Zoudenbalch aan de Donkerstraat (C.L.T.G., Middel-eeuwse stenen huizen, 's-Gravenhage 1963, p. 12).

licht gekomen bij de zijgevelontpleistering in 1952 van het pand *Neude 1*. Van de typisch Utrechtse zeer grote middeleeuwse huizen heeft het UMF rond 1970 *Oudaen, Oudegracht 99*, enige jaren in beheer gehad: na het vertrek van de Hervormde Diaconie en de mislukking

van het plan "Veritas" om van het gebouw een studentensociëteit te maken. In de Diaconieperiode kon ik het onderzoeken; Frans Kipp kon dat later veel grondiger. In het 'bijhuis' ter rechterzijde is een ruime vroeg 20^e eeuwse bordestrap, maar de dominant is de traptoren aan de linkerzijde. Ik vroeg de directrice of ik die trap mocht bekijken. "Er is geen traptoren", zei ze. "Links" was mijn antwoord. "O – daar kom ik nooit, daar is de mannen WC".

Het 29 m brede huis Zoudenbalch (1467) in de Donkerstraat had als toegangspoort tot het binnenterrein het torenvormig pand *Mariastraat 28*. In 1958 wilde de eigenaar het slopen, maar door de hoge zeldzaamheidswaarde kon van een sloopvergunning geen sprake zijn. Tenslotte was hij bereid een restauratie te accepteren, mits het hem niets zou kosten. Het werd het grootste werk van het Fonds in die eerste decennia!

De "middenmaat" van het laat-middeleeuwse huis wordt mooi vertegenwoordigd door *Jeruzalemstraat 8/10* van ca 1500. Dit huis heeft een L-vormige plattegrond, met een iets jongere traptoren in de binnenhoek; het is verworven in 1973 en stapsgewijs gerestaureerd.

De kleinste maat ziet men in de in 1976 in erfpacht verkregen 'kameren' van het al in 1367 gestichte *Margarethenhof, Jansveld 4-10*. De 4 huisjes langs de straat, van elk ca 4.5 x 5.5 m., dateren in opzet nog van rond 1500. De veel royelere *Mieropskameren* (twee bouwlagen!) van 1583, *Springweg 110-130*, zijn qua bouwjaar weliswaar niet meer middeleeuws, maar in bouwkundig opzicht nog wèl.

Voor de in Amsterdam opgerichte Vereniging Hendrick de Keyser was uiteraard de 17e eeuw van groot belang. Maar het was verrassend om bij

Zuilenstraat 13, ca 1640. Typisch voorbeeld van het 17de eeuwse Utrechtse stadshuis, zoals dat gebouwd werd na de ontsluiting van immuniteiten en kloosterterreinen (foto P. de Wit 2003).

het chronologisch ordenen van de activiteiten van het UMF te ontdekken, dat ook hier de 17e eeuw zeer goed is vertegenwoordigd. Er was in Utrecht géén stadsuitbreiding zoals in Amsterdam en andere Hollandse steden (alleen een plan), maar wèl waren er vele doorbraken door de immuniteiten en de vele kloosterterreinen: *Boothstraat, Zuilenstraat, Heren- en Brigittenstraat* etc. Hier ontstond een "Utrechts type", niet met een trapgevel aan de straat, zoals gebruikelijk in de gewesten Holland en Zeeland, maar met een horizontale gootlijst en de nok evenwijdig aan de straat. Deze huizen tellen steeds twee bouwlagen en hebben doorgaans bogen, verlevendigd met natuursteenblokken, boven de vensters. Het "ontpleisteren" in 1948/51 van *Zuilenstraat 11 en 13*, van ca 1640, bracht dit type weer in het zicht. Rijker is *Keizersstraat 35*, met frontons boven de vensters, in 1946 ontpleisterd en door architect P.H.M. Briët van kruisvensters voorzien (zoals dat in 1954 ook gebeurde bij *Ganzenmarkt 30*); in 1985 volgde verwerving en totale restauratie. Het pand *Springweg 2* uit 1643, geleed door Ionische pilasters en één geheel met *Mariaplaats 45*, werd eigendom in 1968.

Gespreid komen er wèl 17e eeuwse trapgevels in de stad voor, ondermeer dáár, waar een houten gevel door een van steen vervangen werd (het stadsbestuur had het opschilderen van houten gevels meermalen verboden, in de hoop op die wijze van dat anachronisme af te komen. Toch hielden sommige stand tot diep in de 18e eeuw!). Dankzij de stenen zijmuren leverden ze in feite geen groot brandgevaar op. We noemen *Donkeregaard 11*, gesubsidiëerd in 1961, en *Predikherenstraat 20*, verworven in 1991.

Het (in 1643 samengevoegde) dubbelpand *Achter de Dom 16-18* (van de 'Dames Latour') werd in 1967 door de architect A. Oosting gerestaureerd

Nieuwegracht 37 (rechts) en 39 (de twee gevels links), begin 17e eeuw. De rijke gevel van nr 37 draagt het wapen Van Weeda (foto P. de Wit 2003).

en ingericht tot muziekbibliotheek (ook een nieuw initiatief in het culturele vlak!). Nu in erfpacht uitgegeven.

Een grote stap was die naar de aanpak van een samenhangend geheel. Op het Hoogt was nr. 6 al eigendom van het Fonds en nr. 2, ook 17^e eeuws, was als gemeentebesit al rond 1950 door het toenmalig hoofd van de gemeentelijke monumentendienst, Willem

Stoeker, gerestaureerd. Door aankoop en erfpacht kon voor het hele complex *Hoogt 2-10 / Slachtstraat 3-5* door architect Oosting een totaal plan worden gemaakt; een reeks van functies kon er een plaats vinden (begin jaren '70). Een karakteristiek hoekje 17e eeuw is ook *Nieuwegracht 35 (met achterhuis), 37-39*, in drie etappes verworven en gerestaureerd. Nr. 37 is heel bijzonder met zijn – ondanks de bescheiden afmetingen – rijke, op Hendrick de Keyser geïnspireerde vroeg 17e eeuwse gevel. Het rechterdeel van nr. 39 heeft een één venster brede trapgevel.

Van de Hofjes werd de *Bruntenhof* al in 1976 eigendom. Het wooncomfort kon door de zorgvuldige uitbouw aan de achterzijde belangrijk worden vergroot: ontworpen door A. Verlaan, de éérste architect, die via een part-time aanstelling een vaste band had met het Fonds. De *Fundatie van Pallaes*, Agnietenstraat hoek Nieuwegracht, volgde door erfpacht in 1979. Een aardig 17e eeuws minihuisje is nog *Jacobskerksteeg 25*, verworven in 1979 en kort nadien gerestaureerd.

In de sfeer der woonhuizen wordt de 18e eeuw eigenlijk alleen vertegenwoordigd in verbouwingen van oudere panden. Op héél monumentale wijze gebeurde dat in het grote huis *Kromme Nieuwegracht 43*. In 1954 werden de rijke voordeur – 18e eeuwer is niet denkbaar! – en enkele andere gevelelementen met steun van het Fonds gerestaureerd.

Er waren in de stad nog stééds $\frac{3}{4}$ stenen hui-

Voordeur Kromme Nieuwegracht 43, ca 1725, gesubsidieerd 1954 (foto C.L.T.G. 1966).

Hamburgerstraat 3, voorgevel van 1730 van middeleeuws pand. Restauratie 1960, met handhaving van de 19e eeuwse onderpui (foto C.L.T.G. 1964).

zen met houten gevels (te zien op topografische tekeningen van die tijd), ondanks het stedelijk verbod om ze op te schilderen. Waarschijnlijk voerden de eigenaren stiekem 's nachts het noodzakelijk onderhoud uit! Zo kreeg *Hamburgerstraat 3* een nieuwe – in 1960 door het Fonds gerestaureerde – bakstenen voorgevel. Dit werk markeerde een keerpunt in de waardering van de 19e eeuw: de onderpui blééf zoals hij was. Het was toen nog gebruikelijk 19e eeuws werk te vervangen door elementen in 18e eeuwse trant. Zie bv. de kosterswoning van de Geertekerk. De kerk was een ruïne, de laat 19e eeuwse woning was nog intact, maar werd wèl vervangen door een van meer traditionele opzet.

Waardevolle 18e eeuwse elementen die steun ontvingen waren bv. de plafondschildering in de hal van *Drift 19* (UVSV) (restauratie door W. van Leusden uit Maarssen) en de herplaatsing van de rococo geveltopy van *Vreeburg 34* (architect G. Uriot). Deze eerste combinatie van 'Nieuw en Oud' leverde een bijzonder compliment op van burgemeester De Ranitz! *Brigittenstraat 20* toont de verfijnde detaillering van de late 18^e eeuw; verworven 1972, gerestaureerd 1980.

Stapsgewijs treedt dan toch ook de 19^e eeuw binnen bij de activiteiten van het Fonds. In het begin werd al gememoreerd dat in 1968 ook de Vereniging Hendrick de Keyser in de titel van het jubileumboek liet blijken zich nog niet bij de 19e eeuw betrokken te voelen. Het begon met het accepteren van 19e eeuwse wijzigingen in oudere panden. Dàn komen de panden uit de vroege 19e eeuw, die nog volledig aansluiten op de tradities van vóór 1800, bv. *Lange Nieuwstraat 20 en 55* (1964). In 1966 volgde het aardige winkelpandje-met-klokgevel, uit 1861: *Donkerstraat 23*, zorgvuldig gerestaureerd door C.A. Baart de la Faille, toen de architect van de gemeentelijke monu-

De houten galerij van Dorstige Hartsteeg 21, ca 1843; het kantoor van het UMF (foto P. de Wit 2003).

mentendienst. In 1973/74 volgt het eigen “honk” van het UMF: *Dorstige Hartsteeg 21*, met zijn bijzonder aardige galerijtje.

De eeuwwisseling 19°-20° eeuw kwam aan de orde toen in 1993/94 de eerste stap buiten de singels werd gezet door de aankoop van *Wittenvrouwensingel 89-90*. Voor wat de 20° eeuw betreft heeft Hendrick de Keyser op het UMF een belangrijke voorsprong: deze Vereniging heeft nu in Utrecht al Gerrit Rietveld en Sybold van Ravestein in haar collectie!

Al met al is de levenskracht van het UMF zodanig dat we ons geen zorgen hoeven te maken over de toename van zijn belang voor de stad in de volgende 60 jaren! Het werkterrein breidt zich vanzelf uit....

C.L. Temminck Groll

Herinnering aan een glimlach

Hij was geen gemakkelijke man, meneer Struik, helemaal niet. Hij was moeilijk. Lastig. Onmogelijk zelfs. Dan schold hij de dames van het hofje voor hoer en de heren konden doodvallen. Hij zou er niet om treuren.

En toch had hij iets vertederends... We schrijven begin jaren tachtig. Lokatie: het Margarethenhofje aan het Jansveld. Een handvol piepkleine huisjes. Een paar aan de straat en een stuk of wat om een binnenplaatsje achter de poort. In een van die huisjes had ik destijds een soort atelier, een werkplek. Vanachter mijn schrijfmachine keek ik uit op de binnenplaats en dus ook op de oude meneer Struik als hij naar buiten kwam. Als je hem tegenkwam brandde hij meteen los met felle, eindeloze tirades. Je liep liever een straatje om. Meneer Struik lag overhoop met alles en iedereen, vooral als het om geld ging. Hij was in en in gierig. Hij verzamelde en verhandelde alles wat hij op straat kon vinden – spijkers, touwtjes, schroeven, moeren, stukken tapijt, halve en hele fietsen – en hij sloeg dat thuis op achter met extra sloten behangen ramen en deuren. Het stonk er adembenemend.

En toch had hij iets vertederends... Je kon hem namelijk geen groter plezier doen dan hem iets helemaal gratis en voor niks te geven. Al was het maar een kop koffie. Als dat gebeurde dan gaf hij een glimlach af die de meest verstokte boef tot inkeer zou brengen, een glimlach die god en alle heiligen zou verheugen en verwarmen, een glimlach, kortom, van een lang geleden uitgestorven soort...

Het was een glimlach die dus niet zonder gevolgen was gebleven. Meneer Struik wist zich omringd door een aantal dames die hem op de been hielden in zijn moeizame strijd om het bestaan. De mevrouw van de Bruna op de hoek van de Lange Jansstraat verzorgde het contact met huisarts en apotheek; de lokettistes van het postkantoor op de Neude vingen hem 's winters op met gratis koffie, soep en warmte. En zo waren er meer mensen waar hij op kon rekenen. Meneer Struik redde zich aardig.

Toen kwam de klap. Op een dag – ik zat achter mijn raam te ploeteren op een tekst – zag ik hem ‘anders dan anders’ zijn deur uit komen. Hij gebaarde naar me, wees in paniek naar zijn mond. Ik ging naar hem toe. Hij kon geen woord meer uitbrengen. De ambulance bracht hem naar het Diakonessenhuis. Het viel uiteindelijk nog wel mee. Toch geen infarct. Maar praten kon hij niet meer. Wie was hij eigenlijk. Hoe kom je daar achter als iemand niet praten kan? Met potlood en papier wist hij geen raad. Zijn hanenpoten waren onleesbaar. Met heel veel moeite vonden we een paar aanknopingspunten. Een broer in Hilversum. Ene ‘Teus in Breukelen’, die als kind bij hem geleerde op een boerderij in Zeeuwsch-Vlaanderen...

Meneer Struik kwam weer terug op het hofje, maar hij was nu nog meer dan vroeger op anderen aangewezen. Gelukkig had zijn schraapzucht er niet onder geleden. Ik mocht de boodschappen voor hem doen. Zijn dringende aanwijzing om daarvoor naar de Aldi op de Straatweg te gaan, waar de grauwe erwten twee centen goedkoper waren, had ik echter naast me neergelegd. Hij kon dat niet waarderen. Helemaal niet.

Meneer Struik kreeg voor mij stukje bij beetje een identiteit. Er groeide een verhaal, een persoonlijke geschiedenis die veel begrijpelijk maakte. Hij had inderdaad een boerderij gehad in Zeeuwsch-Vlaanderen, hoorde ik. Een boerderij met achttien koeien. Toen zijn vrouw ziek werd en in een verpleeginrichting moest worden opgenomen, had hij zijn boerderij verkocht, want hij kon die in zijn eentje niet gaande houden. Hij was met haar meegegaan. Ze overleed en hij bleef achter: zonder vrouw, zonder land, zonder koeien en hij werd nu ook nog gedwongen om zijn kapitaal 'op te eten'. Hij kon dat niet begrijpen en niet verdragen. Hij werd onhandelbaar en tenslotte zo agressief dat behandeling in een

psychiatrische inrichting noodzakelijk werd gevonden. Dat werd 'de Willem Arntsz' in Utrecht, want met het Utrechtse had hij vanouds een zekere binding. Hij werd hier stevig onder handen genomen. Het moment brak tenslotte aan waarop hij in staat werd geacht om weer zelfstandig te gaan wonen. Met hulp van het Utrechts Monumenten Fonds kreeg hij een huisje in het Margarethahofje toegewezen.

Hij begon onmiddellijk verbeten te rommelen, te schrapen en te sjacheren om weer wat bezit op te bouwen. Hij meldde zich aan als suppoost bij de FC Utrecht en was al gauw zeer gezien onder de jongens van de Bunnikzijde. Ze waren gul. Ze keken niet op een paar pilsjes. Hij liet zich dat graag aanleunen. Hij pakte alles aan wat iets kon opleveren. Zo leerden we op het hofje meneer Struik kennen. Maar na de klap ging het snel bergafwaarts met hem. De glimlach verloor veel van zijn glans. Hij bleef mij bestoken met opdrachten, die hij met moeizame halen op het papier krabbelde dat ik voor hem had klaargelegd. Als ik nu maar over zijn schouder met hem meekeek naar wat hij schreef, dan kon ik nog wel 'in zijn gedachten klimmen' en begrijpen wat hij bedoelde.

Het einde was tragisch. Het zal januari '86 zijn geweest. Het was die dag bitter koud. Meneer Struik was zonder sleutels thuis gekomen en kon niet naar binnen. Van de andere bewoners van het hofje was niemand thuis. Hij is weer de straat op gegaan om het later nog eens te proberen en dat heeft zich enkele malen herhaald. Toen er eindelijk iemand thuis was heeft hij een ijzerzaagje geleend om de hangsloten aan zijn voordeur door te zagen. Dat viel helemaal niet mee. Hij was tenslotte door en door verkleumd en doodmoe. Eenmaal binnen heeft hij de gaskachel vol aangezet en de luiken voor zijn raam gesloten. Die nacht is hij gestorven. Dit werd pas twee dagen later ontdekt, toen 'Teus uit Breukelen' naar hem kwam kijken. Het gebeurde wel vaker dat hij zich een paar dagen niet liet zien. Teus opende de luiken toen hij geen gehoor kreeg aan de deur. Het glas van het raam was gloeiend heet van de kachel die maar doorloeiide. Toen hij naar binnen keek zag hij meneer Struik voorover op de grond liggen. Zijn handen hadden zich vastgeklauwd in het vloerkleed. Meneer Struik was aan een hartaanval overleden. De glimlach had het opgegeven.

Toen zijn lichaam werd weggehaald van het hofje, heb ik voor het eerst van mijn leven de weeïge, misselijk makende lucht van een lijk in ontbinding geroken. Meneer Struik is begraven op de 3^e Algemene Begraafplaats in Tolsteeg. Achter de baar liepen drie mensen. Het vroom dat het kraakte.

Gerrit H. Jansen

Mieropskameren